

методичної допомоги районним архівним відділам, а від відділу фінансово-економічного та матеріально-технічного забезпечення залежить матеріальна база архіву. Коли всі ці ланки працюють злагоджено, то й результат буде гідним.

¹ Солончук О.О. Відділ зберігання та обліку документів ДАОО: історія створення і розвитку // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень. - № 3 (жовтень - грудень 2007 р.). - С. 20-23.

² Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 11. - Арк. 1,3.

³ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 23. - Арк. 15-16.

⁴ Солончук О.О. Вказ. праця. - С. 21.

⁵ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 8. - Арк. 20.

⁶ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 1.

⁷ Там само. - Арк. 2.

⁸ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 40. - Арк. 18-19.

⁹ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 2-11.

¹⁰ Там само. - Арк. 2.

¹¹ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 48. - Арк. 15-22.

¹² ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 65. - Арк. 13.

¹³ Там само. - Арк. 13.

¹⁴ Солончук О.О. Вказ. праця. - С. 22.

¹⁵ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 77. - Арк. 2, 7, 26.

¹⁶ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 94. - Арк. 10, 10-зв.

¹⁷ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 109.- Арк. 1.

¹⁸ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 164. - Арк. 2-4.

¹⁹ ДАОО. - Ф. Р-1142. - Оп. 1. - Спр. 312. - Арк. 11, 20, 24.

Степан Віднянський (Київ, Україна)

Ф.П.ШЕВЧЕНКО І СТАНОВЛЕННЯ СЛАВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАНУ

Славістика або слов'янознавство як комплекс наукових дисциплін, сукупність соціальних і гуманітарних наук про слов'ян, їх історію, мову, фольклор, літературу, матеріальну і духовну культуру, нараховує понад 200-річну історію, проте її історіографія належить до кола предметів, розробка яких, на жаль, не відноситься до пріоритетних напрямів наукових досліджень. Навіть питання про її предмет нерідко стає темою дискусій на славістичних форумах, де окремі науковці трактують славістику як виключно філологічну дисципліну. Втім, у зв'язку з цим слід пригадати, що слов'янознавство в ряді країн Центральної та Південно-Східної Європи народжувалося на межі XVIII - XIX ст. на ґрунті відродження й пробудження слов'янських народів та пошуків ними своєї історичної ідентичності і мовно-культурної відмінності від романо-германських народів, як одна з форм вираження національної самосвідомості слов'янських народів, їх боротьби за національно-культурну самобутність й незалежність, тож нелогічним є вилучення з поняття славістики історії та історії культури слов'ян. Розпочавшись з вивчення слов'янських пам'яток і мов, слов'янознавство виявилось цілком зануреним в історію, у дослідження генезису слов'янських народів та їх своєрідної культури. Тож не випадково перші славісти були і філологами, й істориками, й етнографами, й археологами (Й. Добровський, П. Шафарик, В. Караджич та ін.).

Про це свідчить і розвиток історичної славістики на українських землях. Науковцями, зокрема С.А.Копиловим, доведено, що протягом нового часу історіографічний процес в Україні в галузі дослідження історії слов'янських народів (М. Бантиш-Каменський, Ю. Венелін-Гуца, І. Срезневський, О. Бодянский, О. Котляревський, Т. Флоринський, В. Яроцький, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Максимович, Я. Головацький, І. Франко,

М. Грушевський та ін.) розгортався в кореляції із формуванням національної свідомості та політичної ідеології українців, на тлі здобутків європейської історичної науки і філософії. У 1835 р., зокрема, в Російській імперії з'явилося чотири кафедри слов'янознавства, і в тому числі одна в Україні у Харківському університеті. До середини ХІХ ст. українське слов'янознавство вже згуртовувалося довкола кількох центрів у Російській імперії (Харків, Київ, Одеса) та Львівського в Австрійській монархії і досить інтенсивно розвивалося: тривало становлення різних напрямів, у тому числі й історичного, слов'янознавчих студій. У другій половині ХІХ ст. слов'янознавство увійшло до системи вищої історичної освіти, а в 1860-х роках історія слов'ян виокремилася із слов'янської філології в особливу дисципліну, що викладалася в усіх університетах та Київській духовній академії, а центром українських історико-славістичних досліджень стала Київська археографічна комісія. Більше того, наприкінці ХІХ ст. українська історична славістика домінувала в європейському слов'янознавстві і мала відмінні риси від слов'янофільства, яке стало загальноросійською ідеологією, що возвеличувала ідеї єдності слов'янських народів з яскраво вираженою месіанською роллю Росії та специфічним осмисленням історії (М. Погодін, М. Данилевський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, Ф. Достоевський).

Не переривалися дослідження історії, культури слов'ян та їх взаємин в українській історіографії, насамперед у діаспорній, і в міжвоєнні роки (Д. Антонович, І. Борковський, С. Дністрянський, М. Драй-Хмара, С. Смаль-Стоцький, А. Степович, Д. Похилевич, Є. Рихлік, С. Томашівський та ін.), хоча репресії 1920-30-х років в СРСР проти гуманітарної інтелігенції призвели до значних втрат у вітчизняній славистиці, яку влада вважала «лженаукою, ворожою щодо радянського ладу» (т. зв. «справа славістів» 1934 р. тощо). За таких умов створення в АН СРСР Інституту слов'янознавства, що проіснував менше трьох років (1931-1934), було єдиним винятком за увесь міжвоєнний період. Щоправда, вже наприкінці 1930-х років і в роки Другої світової війни слов'янофільство, а власне панславізм, був реанімований та поставлений на озброєння ВКП(б) як досить перспективний засіб використання для поширення комуністичного впливу на «братні» слов'янські народи і їх об'єднання «для боротьби проти фашизму». Більше того, особисто Й. Сталін інтенсивно спекулював на ідеї слов'янської єдності, і не лише для відсічі фашистської агресії, а й для післявоєнного формування прорадянського «східного блоку». Зокрема, у 1944-1945 рр. він неодноразово на переговорах із лідерами Чехословаччини, Польщі, Югославії, Болгарії та інших східноєвропейських країн наполегливо переконував, що Радянський Союз прихильник «нового слов'янофільства», що принципово відрізняється від «старого» - царського, і може стати основою союзу слов'янських народів і держав Східної Європи у протистоянні відродженню реваншизму й нової загрози з боку Німеччини.

Свідченням появи нового зацікавлення до підготовки відповідних «спеціалістів» стало утворення восени 1939 р. кафедри історії південних та західних слов'ян на історичному факультеті Московського державного університету, у 1944 р. - кафедри слов'янської філології, а на початку 1947 р. - Інституту слов'янознавства в структурі Академії наук СРСР, одним із головних завдань якого було вивчення актуальних проблем історії країн Центральної та Південно-Східної Європи, які були визволені Червоною армією від німецької окупації і розпочали за радянською допомогою і зразком будівництво основ соціалізму. Тобто, виходячи насамперед з політичної доцільності радянське керівництво дало можливість розвиватися слов'янознавству, але під жорстким партійним контролем. З моменту свого заснування ця академічна установа спеціалізувалася переважно на комплексному вивченні історії, культури, літератури і мов зарубіжних слов'янських народів і з часом набула великого досвіду в цій галузі й стала провідною науковою славістичною організацією СРСР, а згодом РФ. На той час незначною була кількість університетських кафедр, які займалися проблемами всесвітньої нової й новітньої історії. Окрім Москви та Ленінграда, вони були у периферійних університетах у Воронежі, Казані, Пермі, Томську, Києві. Намагання розвинути різні напрями всесвітньої історії, у тому числі історичного слов'янознавства, в союзних республіках, зокрема в УРСР, наштовхувалися на небажання керівників АН СРСР позбутися традиційної монополії на цю галузь історичних знань.

І все ж, вже у 1947 р. в структурі Інституту історії АН УРСР, заснованому у 1936 р. в Києві, були створені відділ загальної історії і історії слов'ян та відділ історії міжнародних відносин, а у 1949 р. перший з них було перейменовано на відділ історії країн народної демократії. «Східна Європа» як нова геополітична реальність виникла за підсумками Другої світової війни. Упродовж сорока років територію, в межах якої домінував Радянський Союз, розглядали як окремий світовий регіон, що засвідчує відповідна документація ООН. «Зовнішня імперія» СРСР визначалася на Заході як «Східна Європа». Термін «Центрально-Східна Європа» видався компромісним. Однак у радянській історичній традиції йшлося спочатку про країни народної демократії (попри парадоксальність цього терміну), потім про європейські соціалістичні країни або країни соціалістичного табору («співдружності»), основою якого стали слов'янські країни. Однак ці термінологічні дискусії не скасовували імперативного геополітичного факту, розтлумаченого англійським географом й геополітиком Хелфордом Джоном Маккіндером, який доводив: «Хто контролює Східну Європу, той керує Євразією, а хто контролює Євразію, той керує... світом».

Це твердження стало, по суті, відправною точкою для конфронтаційного ідеологічного дискурсу науковців СРСР і Заходу у роки «холодної війни». На Заході, зокрема, в цей період був підвищений інтерес до вивчення стану справ на Сході, в соціалістичному таборі, куди входили всі слов'янські країни і народи (а це - близько 300 млн. чол., або 35% населення Європи): створювалися спеціальні інститути, центри, кафедри русистики («радянології») і славистики. В СРСР, своєю чергою, дослідження проблем країн, які належали до радянської сфери впливу у Східній Європі, мало й прагматичний зміст вироблення практичних рекомендацій для втілення радянської політики в регіоні. Зокрема, аналіз становища у східноєвропейських сусідів УРСР був на той час особливо актуальним, тим паче, що західноукраїнські землі в різні історичні часи разом з прикордонними центрально-східноєвропейськими територіями входили до складу одних і тих же державних утворень, тобто мали спільну історію. Хоча, звичайно, радянська історіографія історії країн Центрально-Східної Європи була ідеологічно гомогенною та мала єдиний концептуально-методологічний зміст. Зокрема, розвиток слов'янознавчих студій у радянській Україні був повністю підпорядкований ідеологічним завданням комуністичного режиму та узгоджувався з напрямками роботи слов'янознавчих установ московського центру. Підтвердженням цьому є і розвиток славистичних досліджень в Інституті історії АН УРСР.

Загалом ознайомлення з науковим доробком співробітників академічного Інституту історії дає підстави виділити декілька періодів у розвитку історіографії проблем дослідження історії європейських соціалістичних країн, зокрема слов'янських. Втім, саме перший з них був визначальним для становлення вітчизняної славистики.

Перший період від кінця 1940-х рр. до середини 1960-х рр. був пов'язаний насамперед із непростим перехідним періодом від сталінізму до «відлиги». У 1949 р. в Інституті історії АН УРСР, як вже зазначалося, був створений відділ історії країн народної демократії, який із самого початку і до 1960 р. очолював тоді ще кандидат історичних наук, згодом видатний український вчений, член-кореспондент АН УРСР Федір Павлович Шевченко (1914-1995), 100-річчя від дня народження якого наукова громадськість України відзначала минулого року.

Саме на внеску цієї неординарної особистості й науковця від Бога, історика, архівіста, історіографа, джерелознавця, археографа, організатора науки і просто чудової людини у становлення славистичних досліджень в академічному Інституті історії я і хочу зупинитися у своєму виступі.

Насамперед нагадаю, що Ф.П.Шевченко, який народився на Поділлі, у 1937 р. закінчив Московський історико-архівний інститут, навчався в аспірантурі і викладав в ньому до 1940 р. В роки війни спочатку очолював Чернівецький обласний державний архів НКВС УРСР, потім - Краснодарський крайовий державний архів НКВС РСФРР, працював начальником науково-видавничого відділу Архівного управління НКВС Узбецької РСР у Ташкенті. У 1943 р. у Москві захистив кандидатську дисертацію «Руські воеводи в Україні у другій половині XVII ст.», а після визволення України повернувся в Київ, де у 1945-49 рр. працював заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР, після чого перейшов до Інституту історії України, де і очолював відділ історії країн народної демократії.

Як фахівець з історії України, Ф.П.Шевченко працював у надзвичайно широкому хронологічному і тематичному діапазоні історичної проблематики. Важливою стороною його творчості став широкий загальноцивілізаційний контекст, крізь призму якого сприймалися й трактувалися складні перипетії національної історії. Україна і слов'янський світ, Україна і Європа, Україна в континентальній системі політичних, економічних, культурних взаємовпливів - таким є лейтмотив більшості його історичних студій. Зокрема, саме під його керівництвом у відділі були започатковані науково-дослідницькі теми з історії Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії та інших країн Центрально-Східної Європи, була налагоджена міжнародна наукова співпраця. Відділ тісно співпрацював з Інститутом слов'янознавства АН СРСР, спільно з яким, наприклад, 26 травня 1952 року відбулося розширене засідання, присвячене обговоренню рукописів нарисів «История Польши» та «История Болгарии». Із розвитком досліджень із всесвітньої історії в Україні у 1954 р. Вченої раді Інституту історії було надано право приймати до розгляду кандидатські дисертації й присуджувати на основі захисту науковий ступінь кандидата історичних наук зі спеціальності «Всесвітня історія». У тому ж році молодший науковий співробітник відділу історії країн народної демократії І.А.Петерс першим захистив кандидатську дисертацію з цієї спеціальності на тему «Исторична роль Радянського Союзу у визволенні Чехословаччини від німецько-фашистських загарбників».

Ф.П.Шевченко неодноразово наголошував на тому, що Інститут історії має перетворитися на потужний науково-дослідницький і координаційний центр широкого профілю, де б розроблялися проблеми теорії і всесвітньої історії. Особливого значення керівник відділу надавав розвитку міжнародних наукових зв'язків українських істориків, зокрема координації роботи з ученими країн народної демократії: «Вивчення історії України без вивчення історії Польщі неможливо і так само ряд проблем, які стосуються України, повинні розроблятися в координації з роботами в Польщі, - стверджував він, наприклад, на засіданні Вченої ради інституту 24 лютого 1958 р. - Ми... навіть не використовуємо того досвіду, який зараз в Польській республіці є. Ми не можемо вивчати далі історію України без історії Молдавії, Чехословаччини, Угорщини. Треба добиватись нам випуску одного збірника українсько-угорського, українсько-польського тощо та притягнути до цієї справи істориків наших та інших». І вже 1964 р. побачив світ збірник статей «Українсько-угорські історичні зв'язки» за редакцією Ф.П.Шевченка.

З іменем Ф.П.Шевченка пов'язані витоки традицій славістичних студій відділу, передусім досліджень місця й ролі України в історії міжслов'янських зв'язків. У своїй статті «О состоянии изучения связей украинского народа с другими народами» (1959 г.) учений наголошував: «Общность происхождения, языковое родство, никогда не прекращавшиеся политические, экономические и культурные связи между славянскими народами способствовали тому, что в их среде никогда не угасали идеи единения и дружбы. Изучение истории любого славянского народа без его взаимосвязей и взаимовлияния с другими славянскими народами невозможно и ненаучно, это касается и истории украинского народа, [которая] тесно переплетается с историей русского, белорусского, польского, чешского и всех других славянских народов».

Славістичні студії традиційно посідали вагоме місце у творчому доробку самого Ф.П.Шевченка. Результатом багатолітніх досліджень ученого з історії українсько-російських взаємин стала публікація у 1959 році багато в чому знакової для вітчизняної історіографії монографії «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.», на базі якої він у 1963 р. в Москві захистив докторську дисертацію. Багато уваги вчений приділяв проблемам історичних зв'язків українців із зарубіжними слов'янами, про що свідчать його публікації: «Серби і болгари в українському козацькому війську XVII-XVIII ст.», «Югослави в партизанських загонах на Україні в роки Великої Вітчизняної війни», «Сторінки українсько-чорно-горських зв'язків у XVIII ст.» та ін. У вересні 1963 року на V Міжнародному з'їзді славістів у Софії Ф.П.Шевченко виступив з доповіддю «Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVI-XVIII ст.», що була опублікована окремою брошурою.

Вчений завжди тримав руку на пульсі подій, що відбувалися в науковому житті зарубіжних слов'янських країн. Так, 1963 року в третьому випуску збірника «Міжслов'янські літературні взаємини» він опублікував рецензію на книгу словацького українознавця М.Неврли

«Т.Н.Ševčenko, revolučný básnik Ukrajiny» (Батислава, 1960), в якій проілюстровано широку популярність творчості Кобзаря у Чехії та Словаччині. На сторінках «Українського історичного журналу», першим головним редактором якого став Ф.П.Шевченко (1957-1972 рр.), публікувалися його рецензії на монографічні дослідження польських колег: Владислава А. Серчика, Єжі Льовеля, Лешека Подгородецького, Мечислава Карася, Антонія Подрази. До речі, саме з ініціативи головного редактора вже з перших номерів «Українського історичного журналу» в ньому було відкрито дві спеціальні рубрики із всесвітньої історії - «Українці за кордоном» та «Історія зарубіжних країн», в яких друкувалися статті як співробітників відділу історії країн народної демократії, так і вчених з інших наукових установ і навчальних закладів України та зарубіжних країн. Загалом за перші десять років існування «Українського історичного журналу» на його сторінках було опубліковано близько 100 наукових статей із всесвітньої історії, переважна більшість з яких стосувалася історії країн Центрально-Східної Європи.

Блискучий вчений-історик, Ф.П.Шевченко не менш талановито виявив себе в інших іпостасях: археографа, якому належить не лише упорядкування та наукове редагування таких ґрунтовних збірок документів, як «Листи з фашистської каторги» (К., 1947), «Селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст.» (К., 1949), «Воз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939-1949)» (К., 1949), «Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах» (М., 1953), «Документы Богдана Хмельницького (1648-1657)» (К., 1961), «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні» (К., 1963), «Суспільно-політичний рух на Україні в 1856-1862 рр.» (К., 1963), «Каталог документів з історії Києва XV-XIX ст.» (К., 1982), «Реєстр Війська Запорозького 1649 р.» (К., 1995), а й тексти передмов до них; теоретика-історіографа, фахівця в галузі джерелознавства, архівознавства, картографії, історичної географії тощо, з-під пера якого вийшли знакові статті «Місце і роль архівознавства серед інших спеціальних історичних дисциплін», «Про структуру та список карт історичного атласу України», «О составлении III тома Национального атласа УССР», «До питання про роль інформації в розвитку історичної науки», «Місце історичного краєзнавства в історіографії України» та ін.; головного редактора та члена редколегій багатьох періодичних наукових видань, зокрема часопису «Пам'ятки України», щорічника «Історіографічні дослідження в Українській РСР», серійного видання «Історичні дослідження»; наукового редактора колективних та індивідуальних монографій, наприклад збірника статей до V Міжнародного конгресу славистів «Історичні зв'язки слов'янських народів» (К., 1963), «Славистичного збірника» (К., 1963) тощо.

Наукові дослідження Ф.П.Шевченка виходили друком у Польщі, Румунії, Угорщині, Німеччині, Чехословаччині, Болгарії. На думку Олени Апанович, автора книги «Федір Павлович Шевченко: Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина» (К., 2000), саме через визнання вченого у світовому науковому співтоваристві його не наважилися звільнити з Інституту історії АН УРСР у часи ганебних переслідувань української інтелігенції, що розпочалися 1972 року.

Всього у науковому доробку Ф.П.Шевченка майже 700 публікацій, характерною особливістю яких є ґрунтовна й оригінальна джерельна база, почерпнута із численних архівних сховищ, в тому числі із фондів Державного архіву Одеської області. Школу вченого пройшли близько 70 кандидатів і докторів історичних наук. Зокрема, у очолованому ним відділі історії країн народної демократії наприкінці 1940-х - на початку 1960-х років починали свою наукову діяльність такі згодом відомі історики-слависти як І.Ф.Євсєєв, В.І.Клоков, І.М.Мельникова, І.А.Петерс, П.М.Калениченко, С.М.Пархомчук, І.М.Кулинич, П.С.Сохань, І.Т.Лісевич, В.У.Павелко, М.В.Знаменська, В.В.Павленко та ін.

Наприклад, В.І.Клоков, працюючи з 1955 р. у відділі, 1962 р. захистив докторську дисертацію «Боротьба народів слов'янських країн проти німецько-фашистських загарбників», яка була першою узагальнюючою працею в історіографії того часу з цієї проблематики. І.М.Мельникова, перейшовши у відділ у 1957 р. з московського Інституту слов'янознавства, у 1961 р. захистила докторську дисертацію на тему «Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму в 1924-1929 рр.», джерельну базу якої складали вперше введені до наукового обігу документи з архівів Києва, Москви, Ужгорода,

Братислави, Праги. Матеріали дисертації лягли в основу індивідуальної монографії вченої, що побачила світ наступного року і справила значний вплив на подальший розвиток вітчизняної історіографії, оскільки за її прикладом почали з'являтися аналогічні дослідження з новітньої історії країн Центрально-Східної і Південної Європи. Новітній історії Чехословаччини були присвячені книги І.А.Петерса «Співдружність чехословацького і радянського народів у боротьбі проти фашизму в роки Другої світової війни» (К., 1959) і «Чехословацко-советские отношения (1918-1934)» (К., 1965). У 1966 р. захистив докторську дисертацію «Співробітництво Української РСР і Польської Народної Республіки (1944-1960 рр.)» І.Ф.Євсєєв, яка теж вийшла друком окремими монографіями в Україні і Польщі. Ще у 1956 р. в Празі була опублікована монографія українського вченого «З історії Закарпатської України (1944-1945)». У 1966 р. вийшла з друку книга іншого полоніста відділу - П.М.Калениченка «1000-ліття Польської держави», який у 1956 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Прогресивна польська еміграція в СРСР в роки Другої світової війни». Болгаристика була представлена захищеною у 1958 р. кандидатською дисертацією І.М.Кулиничя «Становище і боротьба робітничого класу Болгарії на початку ХХ ст. (1907-1912 рр.)», монографією П.С.Соханя «Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова» (К., 1962).

Слід наголосити, що в ті часи, в умовах ідеологічного протистояння доби «холодної війни» історія слов'янських народів, балканських країн, а також російська та радянська історія стала справжнім полем битви. Історія була, по суті, додатком до політичної пропаганди. Не випадково перші дослідження науковців відділу були присвячені міжнародному значенню «Великої жовтневої соціалістичної революції», її впливу на розвиток революційного руху в слов'янських та інших зарубіжних країнах, виконанню «інтернаціональної місії» Червоної армії у роки Другої світової війни - звільненню народів Європи від фашизму, формуванню комуністичних партій та їх приходу до влади на заключному етапі війни, втіленню ідей «пролетарського інтернаціоналізму» в процесі народно-демократичних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи і утворення світової соціалістичної системи, взаємодії цих країн в рамках «соціалістичної співдружності», міжнародним відносинам «нового типу» та іншим подібним пріоритетним темам марксистської історіографії. Утім з часом їхня увага зосередилася на більш конкретних проблемах внутрішньої історії держав цього європейського регіону, а також на розвитку історичних зв'язків і співробітництва з ними України. Звичайно, й у ті часи історик був активним творцем наукової проблеми, яку він досліджував. Тому будь-яка історична концепція або теорія має релятивний характер. Утім, історик не може бути вільним від цінностей культури, політичної ситуації, в рамках яких він живе й працює. За радянських часів важко було звільнити дослідження історії від впливу домінуючих тоді суспільно-політичних цінностей та монополії офіційної ідеології. Для української академічної історіографії характерною в ті часи була «радянська за формою та національна за змістом» практика історіописання. Разом з тим, незважаючи на надмірну заідеологізованість і прокомуністичну спрямованість, притаманну в ті часи усій радянській історіографії, славістичні студії відділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР відрізнялися багатою й різноплановою джерельною базою, в тому числі зарубіжного походження, і стали основою певних концепцій і узагальнень щодо закономірностей і особливостей історичного розвитку країн Центрально-Східної Європи.

Повоєнне десятиліття було позначене великою кількістю проведених наукових сесій, конференцій, дискусій та нарад, у тому числі й міжнародних, активну участь в яких брали співробітники відділу історії країн народної демократії. Примітним явищем стали візити до Інституту історії АН УРСР закордонних істориків, передусім з «країн народної демократії» - Болгарії, Польщі, Угорщини, Чехословаччини. Зокрема, у 1961 р. гостями Інституту були декан філософсько-історичного факультету Софійського університету Дмитро Ангелов, директор Чехословацько-Радянського інституту (м. Братислава) Йозеф Грозенчик, завідувач відділу загальної історії Інституту історії Чехословацької Академії наук Іржі Кржижек. Натомість і провідні співробітники Інституту (Ф.П.Шевченко, І.Ф.Євсєєв, П.М.Калениченко, В.І.Клоков, С.М.Пархомчук, І.А.Петерс, І.М.Мельникова, П.С.Сохань та ін.) дістали можливість

брати участь у закордонних міжнародних конференціях та виїжджати в зарубіжні країни соціалізму для роботи в архівах і бібліотеках. Наприклад, 1957 р. в Чехословаччині протягом місяця перебував В.І.Клоков, який ознайомлювався з архівними матеріалами про збройну боротьбу чехів і словаків проти німецько-фашистських загарбників у роки Другої світової війни, а П.М.Калениченко і І.Ф.Євсєєв перебували в науковому відрядженні в ПНР, де упродовж місяця працювали в польських архівах над матеріалами для своїх планових тем і докторських дисертацій. У 1959 р. для участі в міжнародних конференціях та наукових з'їздах і роботи в зарубіжних архівах до Братислави і Праги виїжджали наукові співробітники відділу історії країн народної демократії В.І.Клоков, І.А.Петерс та І.М.Мельникова. Це сприяло налагодженню міжнародних зв'язків Інституту історії АН УРСР та більш широкому введенню українськими істориками до наукового обігу здобутків зарубіжної історіографії та оригінальних архівних джерел і нових документальних зарубіжних матеріалів.

Отже, у період діяльності відділу історії країн народної демократії (у 1963 р. він був перейменований у відділ нової і новітньої історії зарубіжних країн, згодом зазнав ще декілька перейменувань, а сьогодні має назву відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України) в Інституті історії АН УРСР були започатковані й закладені досить міцні підвалини історичних досліджень зі всесвітньої історії, зокрема з полоністики, богемістики, болгаристики, балканістики, а також з історії міжнародних відносин та історичних зв'язків і співробітництва України зі слов'янськими країнами Центральної та Південно-Східної Європи, традиції яких сьогодні продовжують учні і послідовники Федора Павловича Шевченка, а також Ірини Миколаївни Мельникової, Павла Степановича Соханя та інших вчених, які стояли у джерел становлення славістики в повоєнні роки в Україні.

Тарас Вінцовський (Одеса, Україна)

ПРОБЛЕМИ БІЖЕНЦІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОДЕСІ В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

Перша світова війна як міждержавний конфлікт глобального характеру спричинила до масового переміщення цивільного населення, котре у пошуках відносної стабільності й гарантії збереження власного життя шукало притулку в віддалених від лінії фронту регіонах Європи. В кордонах Російської імперії такими теренами стали здебільшого внутрішні губернії, а прифронтові райони нерідко виконували роль тимчасового прихистку для біженців. При цьому вжита дефініція може мати як широке, так і вузьке тлумачення. У першому варіанті під терміном «біженці» слід розуміти радше переміщених осіб, яких було щонайменше 3 головні категорії: власне біженці, евакуйовані разом з підприємствами, примусово вивезені. Як зазначає російський дослідник А. Курцев, станом на літо 1917 р. чисельність біженців на теренах колишньої імперії можна оцінити в 3 млн. 847 тис. осіб. З них у прифронтовій зоні залишилося 19,4%. Етнічну картину переміщених осіб хоча б фрагментарно можна відстежити за даними Тетянинського комітету наприкінці 1916 р. Вона демонструє, що з них 58,2% становили білоруси, росіяни і українці, 15% - поляки, 10% - латиші, 6,4% - євреї, 2,8% - литовці¹.

До революції 1917 р. Одеса стала одним з центрів концентрації переміщених осіб, а у ході політичних інтерполяцій, пов'язаних з падінням царизму, згадана тенденція збереглася, отримавши мозаїчне забарвлення у вигляді створення додаткових комітетів, котрі опікувалися окресленою проблемою. Ймовірно відділення Тетянинського комітету в Одесі на початку революції 1917 р. не повною мірою відповідало викликам часу, оскільки навесні постало питання про його реорганізацію. Головною причиною стали гострі конфлікти між біженцями, відтак 20 травня 1917 р. виконавче бюро Одеського міського громадського комітету (далі - ОМГК) постановило просити міську управу прискорити його реорганізацію².